

Vplyv globalizačných procesov na obytnú krajinu

Z. Dvořáková-Líšková, M. Lapka: Globalisation Process Impact on Habitable Areas. Život. Prostr., Vol. 42, No. 2, p. 77 – 79, 2008.

Globalisation influences the whole spectrum of social life. For small countries as Czech and Slovakia there is the necessity to participate because they have to join the effort to minimise risks and disadvantages of globalisation and maximise benefits of that process. This paper deals with urbanisation influence overview as one of globalisation factors on residential landscape functionality. Authors of the paper bring an overview of the phases of urbanisation and landscape changes. Slovak and Czech landscape is currently in the phase of suburbanisation and that stage is important for reconsidering of the landscape identity importance for local communities and for the future landscape development.

Globalizácia ovplyvňuje celú škálu spoločenských javov. Pre malé krajiny (SR a ČR) má veľký význam, pretože sa musia do tohto procesu zapojiť, aby maximalizovali jeho výhody a minimalizovali riziká a nevýhody. Príspevok zachytáva prehľad vplyvu urbanizácie, ako jedného z faktorov globalizácie, na obytnú funkciu krajiny. Prostredníctvom charakteristiky etáp urbanizácie autori podávajú pohľad na zmeny vo využívaní krajiny. Etapa suburbanizácie, v ktorej sa slovenská a česká krajina v súčasnosti nachádzajú, je dôležitým obdobím na zamyslenie sa nad významom územnej identity miestnych komunít pre rozvoj krajiny.

Pri vývoji súčasnej spoločnosti sa vytvorila výrazná medzera medzi technickými a hospodárskymi stránkami modernizácie a medzi jej kultúrnymi a sociálnymi procesmi. Rýchlosť, akou technická a hospodárska modernizácia prebehla, a skutočnosť, že sociálne a kultúrne stránky spoločnosti sa tak rýchle nemenili, vytvorili napätie a nesúlad medzi jednotlivými subsystémami, ktoré tvoria štruktúru súčasnej spoločnosti.

Špecifikom tejto situácie je, že sa v nej prelínajú viaceré procesy, napríklad dobiehajúca modernizácia, nastupujúca globalizácia, pričom územné spoločenstvá a rôzne regionálne a sídelné typy sa nachádzajú v rôznych fázach modernizácie, s rôznym rozvojovým potenciálom i rôznou mierou zaostávania.

Viacerí autori sa zhodujú v názore, že globalizácia rozdelila krajiny sveta do troch základných kategórií, a to: krajiny jadra, krajiny semiperiférie a krajiny periférie.

Pri hodnotení vplyvu globalizácie na regionálny rozvoj SR a ČR treba upozorniť na jeho zaujímavú pozíciu. Obe krajiny sa v pomerne krátkom časovom úseku snažia dostať o „dve poschodia vyššie“. Pred r. 1989 boli perifériou (v terminológii globalizácie), na ďalších 15 rokov sa dostali do pozície semiperiférie a po vstupe do EÚ sa začali snažiť o integrovanie medzi krajiny jadra. Môžeme predpokladať, že ak sa na Slovensku a v Česku posilní a stabilizuje ekonomika, začnú sa dôslednejšie riešiť problémy regionálnych disparít. Sociálno-ekonomické a politické zmeny zároveň výrazne vplyvajú na funkcie krajiny, ktoré spoločnosť využíva často bez toho, aby si to uvedomila.

Sociálne funkcie krajiny

Krajina sa vždy hodnotila a bude hodnotiť predovšetkým podľa toho, ako uspokojuje premenlivé ľudské potreby. Z antropocentrického pohľadu sa od krajiny očakáva plnenie určitých funkcií. Podľa miery plnenia predpokladaných funkcií človek krajinu hodnotí, priraďuje jej určité hodnoty.

Prvou a najdôležitejšou funkciou krajiny je to, že je zásobárňou obnoviteľných zdrojov, ako je voda či

vzdych, ktoré sa dajú reprodukovať prostredníctvom kolobehu látok. Sociálna funkcia krajiny (Librová, 1987) spočíva i v zásobách neobnoviteľných zdrojov. Spoločnosť je pod neustálym tlakom ohrozenia z vyčerpania surovinných zdrojov (ložiská rudy, minerálov, hornín či palív). Už v r. 1955 prof. Radim Kettner upozorňoval na zásahy človeka do litosféry: *Každý veľký zásah do ustálených prírodných pomerov môže vyvolať podstatné zmeny v prírode, ktoré môžu nakoniec mať i katastrofálny charakter.*

Krajina poskytuje človeku útočisko, plní funkciu obytnú – domova (Žák, 1947). Je to ďalšia z významných sociálnych funkcií krajiny. Ako domov však pociťujeme predovšetkým tie miesta, ktoré v nás vyvolávajú pocit dôvery, istoty a bezpečia. Sú to zvyčajne miesta, kde sme sa s krajinou identifikovali prvýkrát, kde sme sa sami orientovali (Roth, 1994).

Krajina plní funkciu domova aj tým, že vytvára priestor na existenciu tzv. miestnej komunity. Lokalita ako sociálna kategória predstavuje iba miestnu populáciu. Z nej vzniká lokálna komunita (miestne spoločenstvo) iba za istých okolností. Takéto spoločenstvo je charakteristické nielen medziludskými vzťahmi, ale aj pocitom príslušnosti k lokalite a záujmom o jej život a rozvoj. Kvality spoločenstva sú vymedzené jednak sociálno-demografickými charakteristikami, jednak jeho ochotou aktívne vstupovať do kultivácie prostredia a rozvoja územia.

Dnes nadobúda veľký význam krajina s rekreačnou funkciou, kde dochádza k obnove duševných i fyzických síl a načerpaniu novej energie (Winter, 1994). Krajina sa pri plnení tejto funkcie môže formovať do novej pozície, a to krajina ako kulisa. Tu sa chápe ako doplnok rekreácie či turizmu, vníma sa predovšetkým jej estetická funkcia.

Uvedené sociálne funkcie krajiny, predovšetkým obytná, menili svoj charakter v jednotlivých etapách vývoja spoločnosti. Pomerne veľkou mierou sa na tejto zmene podieľa urbanizmus a regionálna diferenciácia.

Urbanizácia a obytná funkcia krajiny

Pri vnímaní urbanizácie ako sídelného procesu ktorý začal na počiatku civilizácie, možno povedať, že je jeho súčasťou etapou.

Urbanizácia, ktorá pôvodne znamenala len osídľovanie miest, sa rozširuje na vidiek, a zasahuje tým celú spoločnosť, stáva sa celospoločenským procesom. Žijeme v časoch prudko sa rozvíjajúceho procesu urbanizácie. Veľké mestá už dávno prerástli do okolitej krajiny, pohltili ju a pretvorili jej obraz. Vidiecka krajina sa neubránila podmaneniu mestom a jednotlivým transformačným zmenám. Zároveň v tomto procese oba typy krajiny – mestská i vidiecka – postupne strácajú vlastnú identitu. Biologická i kultúrna identita krajiny

a jej stabilita nie sú v prírode a ani v kultúre samoúčelné, naopak, sú nevyhnutnou podmienkou úspešného rozvoja životných a kultúrnych foriem. Existuje však určitá hranica, ktorej prekročenie môže znamenať pre krajinu príliš radikálnu zmenu, otriasť celým systémom a viesť k zániku mnohých foriem.

Etapy urbanizácie

V práci *A Study od Growth and Decline* (Berg a kol., 1982) nachádzame 4 fázy urbanizačného procesu: 1. urbanizáciu, 2. suburbanizáciu, 3. deurbanizáciu a 4. reurbanizáciu. Výsledná forma, rozsah a miera urbanizácie závisia od úrovne sociálno-ekonomického rozvoja a ďalších faktorov (geografických podmienok, inštitucionálnych štruktúr, aktivity aktérov), a preto sa výsledné priestorové formy vyznačujú veľkou diverzitou.

1. *Urbanizácia* je rast miest vyvolaný predovšetkým migráciou obyvateľstva z vidieka. Migračné pohyby sú podmienené prebytkom pracovných síl v poľnohospodárskych oblastiach a dopytom po pracovnej sile v mestách v dôsledku rozvoja priemyselnej výroby. Obyvateľstvo sa vzhľadom na nízku priestorovú mobilitu koncentrovalo v blízkosti závodov, kde vznikali nové obytné štvrte. Výslednými formami takto definovaného procesu urbanizácie sú veľké priemyselné mestá s veľkou priestorovou koncentráciou obyvateľstva a sociálno-ekonomických aktivít.
2. *Suburbanizácia*. V období industrializácie sa vytvárajú v mestách skupiny obyvateľov, ktoré preferujú život v pokojnejšom zázemí mesta. Presun obyvateľov z jadrového mesta do suburbií je podmienený predovšetkým rozvojom dopravy a kvalitou bývania. Dochádza tu k výraznejšiemu oddeleniu obytnej funkcie od funkcie pracovnej. Vznikajúce aglomerácie predstavujú funkčne prepojenú sústavu, ktorá sa skladá z jadrového mesta obklopeného menšími strediskami, vidiek v zázemí sa transformuje na mestské prostredie.
3. *Deurbanizácia*. V počiatočnej fáze tejto etapy sa dosiahol zlomový bod, keď nastal výraznejší pokles obyvateľstva jadrového mesta, buď v rámci absolútnej, alebo relatívnej decentralizácie. Z jadrového mesta obytnú funkciu vytlačujú progresívnejšie aktivity, predovšetkým zo sektoru služieb. Deurbanizácia predstavuje presun obyvateľstva a pracovných príležitostí do malých a stredných miest, ktoré sa nachádzajú mimo metropolitného územia. Motivácie presunu do vzdialenejších oblastí sú podobné ako v prípade suburbanizácie, teda získanie možnosti bývať a pracovať v priaznivejšom prostredí.
4. Proces zrýchlenej deurbanizácie a decentralizácie by predovšetkým vo veľkých mestách viedol ku vzniku veľkých problémov v spoločnosti a v ekonomike.

Riešenie vidí Berg a kol. (1982) v posune do štvrtjej etapy urbanizačného procesu – *reurbanizácie*. Prechod k „zdravšiemu“ vývoju miest by mal byť iniciovaný aktívnou miestnej správou a vlády (programy obnovy vidieka a mesta, bytový fond, infraštruktúra). V tejto etape by sa mal spomaliť úbytok obyvateľstva mestského regiónu najskôr v jadre a neskôr i v zázemí. Konečným stavom reurbanizačnej etapy by mal byť návrat k procesu koncentrácie a k začiatku ďalšieho cyklu vývoja miest.

Súčasný stav českej a slovenskej krajiny

Slovenskú a českú krajinu môžeme v rámci spomínaného procesu zaradiť do etapy suburbanizácie. Rozumie sa tým rast miest priestorovým rozpínaním do okolitej vidieckej a prírodnej krajiny. Nejde však o každé rozširovanie zastavaného územia, ale o taký rozvoj v okolí miest, ktorý charakterizujú prívlastky rozvoľnený, rozptýlený, alebo roztrúsený.

Doba, ktorá je poznamenaná absolútnou slobodou, neefektívnymi zásadami plánovania v území spôsobila, že mnohé rodiny s priemernými príjmami sa začali usídľovať na okrajoch miest vo vlastných domoch stojacich na relatívne veľkých parcelách. To okrem iného zvyšuje koncentráciu sociálne slabších obyvateľov v niektorých častiach miest, ktoré naďalej upadajú, čo postupne vyvoláva napätie vnútri týchto štvrtí a posilňuje snahu obyvateľov o vystažovanie. Ľudia sa sociálne segregujú v bezpečných a ekologicky priaznivejších štvrtiach na okrajoch miest. Suburbanizáciu môžeme nazvať procesom s vysoko selektívnym charakterom, ktorý zanecháva vnútorné časti mesta tým, ktorí neboli schopní sa vystažovať a mladým (Kempen, 1994). Ľudia sa sťahujú do okrajových častí s vedomím, že tam budú iba bývať. Fyzicky sú síce blízko seba, ale sociálne sú vzdialení a nemajú žiadny vzťah k novej lokalite, prakticky sa tam nemôže vytvoriť komunitný život. Noví obyvatelia takmer nemajú spoločné záujmy a ani nepoznajú históriu nového bydliska.

Situácia na vidieku je odlišná z dôvodu straty jeho pôvodnej poľnohospodárskej funkcie, prípadne iných dôvodov. Zvyšuje sa tam nezamestnanosť, dochádza k úplnej alebo dočasnej emigrácii cestovaním za prácou do iných regiónov. Pôvodná obytná funkcia sa z vidieckej krajiny vytráca a obec či mesto tak často stráca i svoj *genius loci*.

Identita človeka a krajiny má dve základné východiská. Je to hodnotový vzťah človeka ku krajine a reálny vzťah, jeho stopy v krajine. Vzťah človeka ku krajine sa prejavuje aj uvedomovaním si tejto identity. To znamená, že ku krajine niečo cíti, a súčasne ju pretvára s istým zámerom.

Významným revitalizačným a rozvojovým fenoménom sídel v krajine je územná identita obyvateľov. Je to

pocit spolupatričnosti obyvateľov daného územia, ktorý sa prejavuje v dobrovoľnom prijatí spoločných noriem.

Človek vždy hľadá cesty, ako zachovať to, čo sme si zvykli vnímať ako základ identity určitého miesta, a zároveň umožniť vznik nových foriem. Ide však aj o krajinu v obvyklejšom slova zmysle. Často až samozrejme prijímame typický ráz svojej domovskej krajiny a až potom, keď je tento ráz niečím výrazne narušený, napr. neregulovanou priemyselnou či dopravnou stavbou, uvedomujeme si, čo strácame (Cílek, 2002).

Okrem priestorového hľadiska identity človeka a krajiny je zaujímavé i hľadisko časové. Pocit súdržnosti sa totiž vzťahuje i na predchádzajúce generácie, ktoré sa významne podieľali na spoluvytváraní okolitej krajiny. Môžeme teda konštatovať, že územná identita má schopnosť generačnej postupnosti. To však neznamená, že by bola nemenná. Naopak, dôležitým prvkom, ktorý sa stále podieľa na tvorbe identity, je inovačný proces. Avšak až harmonické spolupôsobenie inovácií a tradícií sa môže stať úspešným základom vytvárania silnej územnej identity.

Naskytá sa otázka, či suburbánna etapa, v ktorej sa naša spoločnosť nachádza, posilňuje pocit identity človeka ku krajine, alebo sa identita človeka ku krajine vytráca?

Podporené AV0Z 60870520, 1P05OC196 a 1P05OC060.

Literatúra

- Berg, L. van den, Drwet, R., Klaasen, L. H., Rossi, A., Vijverberg, C. H. T.: A Study of Growth and Decline. Urban Europe, 1. Oxford: Pergamon Press, 1982.
- Cílek, V.: Krajiny vnitřní a vnější. Praha: Dokořán, 2002.
- Kempen, E. T.: The Dual City and the Poor: Social Polarisation, Social Segregation and Life Chances. Urban Studies, Vol. 31, 1994, No. 7, p. 995 – 1015.
- Librová, H.: Sociální potřeba a hodnota krajiny. Brno: UJEP, 1987, 134 s.
- Roth, N. E.: Land Use, Riparian Vegetation, and Stream Ecosystem Integrity in an Agricultural Watershed. M.S. Thesis, University of Michigan, 1994.
- Winter, E.: Antecedentes, Intervenciones, y Perspectivas. En Marcus Winter, ed. Monte Albán Estudios Recientes. Oaxaca: Proyecto Especial Monte Albán, 1994.
- Žák, L.: Obytná krajina. Praha: Mánes – Svoboda, 1947, 136 s.

RNDr. Zuzana Dvořáková–Líšková, PhD., Ústav systémové biologie a ekologie AV ČR v. v. i., Na Sádkách 7, 370 05 České Budějovice, Zemědělská fakulta Jihočeské univerzity, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, zu.li@seznam.cz

PhDr. Miloslav Lapka, CSc., Ústav systémové biologie a ekologie AV ČR, v. v. i., Na Sádkách 7, 370 05 České Budějovice, milala@usbe.cas.cz